OSMANLI MAHKEMESİNDE ÜÇ HAK: KISAS, DİYET YA DA SULH*

Mustafa DEMİR**

Öz: Şeriata göre kısas, maktulün varislerinin ya da kısas mümkün olan yaralamalarda mağdurun hakkı olarak görülmekte ve hak sahibinin tercihine kalmaktadır. Kasıtlı katil vakalarında ve *askeriye* karşı olan saldırılarda devlet saldırganı kısasen siyaset etmektedir. Bu durumda maktulün varisinin diyet haricinde tercih hakkı yokmuş gibi görünmektedir. İslam hukuku varise, kısas haricinde bir bedel karşılığında sulh, diyet, ya da bilabedel sulh seçimleri de sunmaktadır. Osmanlı kadı sicillerinde görülen kısasın tercih edilmediği durumlarda varislerle yapılan diyet pazarlıkları, yüzyıllar boyu standart olmayan diyet bedeline işaret etmektedir. Muslihunun toplumsal gerginlikleri azaltmaktaki rolü yadsınamaz ise de söz konusu katil davaları olduğunda muslihunun eylemi fazlasıyla bireysel motivasyonlara dayanmaktadır. Bu makale Osmanlı toplumunda, 16. yüzyıldan itibaren Tanzimat dönemine kadar olan süreçte varislerin kısas, diyet ya da sulh arasındaki tercih hakkına dairdir.

Anahtar kelimeler: Kısas, diyet, sulh, muslihun, katil, merhem baha (melhem baha), siyaset cezası.

Retaliation, Blood-money or Settlement: Three Rights on offer in Ottoman Judicial Courts

Abstract: According to the Shari'ah, retaliation is considered as one of the three options within the rights of the heirs of the deceased or, in the case of injuries, the rights of the victim and is left within the discretion of the claimant. In cases of intentional homicide and attacks against the *askeri* class, the state unilaterally retaliates against the aggressor. In such cases, the heir of the victim was left only with the choice to claim blood-money. Islamic law offers the heir the choice of settlement for a price other than retaliation, that is the payment of blood money, or settlement without any price. In particular, as seen in Ottoman *kadi* registers the blood-money negotiations with the heirs, point out to a non-standardized system. While the role of the negotiators (*muslihun)* in alleviating social tensions is undeniable, in murder cases, it seems that their actions were very much based on individual motivations. This article based on court cases from the 16th century to

* Atıf Bilgisi / Citation: Demir, M. (2025). Osmanlı Mahkemesinde Üç Hak: Kısas, Diyet ya da Sulh. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 101-122.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 25.11.2024 - 27.01.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information.

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

** Dr.Öğr.Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, Türkiye. E-posta: mustafademir1978@outlook.com, ORCID: 0000-0002-1952-6235.

the *Tanzimat* period, discusses the right of heirs to choose between retaliation, receiving blood-money or settlement without any monetary price.

Keywords: Retaliation, blood-money, settlement, *muslihun*, murder, price of ointment (*melhem baha*), punishment *siyaseten*.

Giriş

Arapça'da kısas, eşitlik demektir ve bu durum İslam şeriatına "cürüm ile onun cezası arasındaki eşitlik" olarak geçmektedir (Ebu Zehra, 1994, s. 305). Kur'an'da kısasla ilgili ayetler, İslam şeriatı için kısas gerektiren cezanın karşılığını anlamak için oldukça açıktır (Bakara, 2/178-179; Maide, 5/45). Kısas İslam hukukuna göre Kur'an-ı Kerim ve sünnetle sabittir (Bilmen, ty., s. 34). Bazen istenmeden gerçekleşen olaylar sebebiyle birisi maktul olabilir ya da bedensel olarak zarar görebilir. Bu durumda katil ya da zarara sebep olan kazarak gerçekleştirdiği eylem sonucu maktulün varisi tarafından kısas yerine, diyetle ya da sadece Allah'ın rızasını kazanmak umuduyla bağışlanabilir. Kişinin niyeti kötü ise, bilerek bir eylem gerçekleştirdiyse maktulün varisi yine suçluyu bağışlayabilir ancak bu durumda devlet kişinin cezasını verecektir[1].

Şeriat kısasla sonuçlanması olası davalarda mağdura ya da maktulün varisine kısas haricinde diyetle sulh ya da diyet olmadan sulh seçeneklerinden birisini sunmaktadır[2]. Bu makale 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet'inde kısas vakalarına, uygulanmadığı ve diyete dönüştüğü durumlara ve karşılıksız, "hisbeten li'llah" kaygısıyla davanın sulh ile sonuçlandığı durumlara ve üçü arasındaki seçim hakkına odaklanmaktadır. Ayrıca bu makalede diyet olarak alınan paranın bahsi geçen yüzyıllar boyunca ne miktarlar arasında gerçekleştiği ve aslında standardı olmayan tazminatın ne tür pazarlıklar sonucunda belirlendiğine, tazminatsız yapılan anlaşmalara ve bu anlaşmalarda aracı konumda bulunan kişiler olarak kayıtlarda kendisini gösteren "muslihunun" rolüne de değinilecektir.

Osmanlı Devleti'nde hukuk kaidelerinin uygulanışı devletin gücünün yerinde olmadığı dönemler ve merkezden uzak mekânlarda teorik kurallarla uyuşmayabilir. Dahası yerel düzeyde istisna kabilinden uygulamalar, yozlaşma örnekleri karşımıza çıkabilir. Ancak tüm bunları bir kenara koyduğumuzda devletin Tanzimat dönemine kadar hukuk uygulamalarında belirgin farklılıklar yoktur, zira hukukun kaynaklarında bir değişim söz konusu değildir. Osmanlı

[1] Ebussuud Efendi bu konuda şöyle diyor "Eğer Amr dindar samimi biriyse ve sözü edilen yaralama kazayla olduysa, bu durumda affetmek daha iyidir. Eğer o kötü biriyse o zaman ona karşı bir talepte bulunmaları iyidir." (Imber, 2004, s. 259)

[2] İslam hukukçularının bazı durumlarda hem kısasın hem de diyet talebinin aynı anda mümkün olduğuna dair yorumları bulunmaktadır. Ancak bunlar genel kabul görmeyen, azınlıkta kalan görüşlerdir. Bk. (Ebu Zehra, 1994, s. 361).

Devleti'nde hukuk İslam hukukuna dayanmakta ceza hukuku söz konusu olduğunda şeriatın tanımlamadığı bazı noktalarda ise padişahın kanunları, örf-i sultâni, devreye girmektedir. Tanzimat döneminden sonraysa batı kaynaklarından alınan hukuk kodları, oluşturulan yeni mahkemeler süreçte ciddi kırılımları getirmiştir. Yine de Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar, şer'i bir dayanaktan kaynaklanan kısas uygulamasının varlığını sürdürdüğü görülmektedir (BOA, C. ADL.76/4563; BOA, MB.İ.44/55; 46/213; BOA, BEO 581/43547). Özellikle son yüzyılda devletin sıklıkla kısas cezalarını diyete dönüştürmek için aracı konuma evrilmesi ya da bu konumun belirginleşmesi de dönem belgeleri vasıtasıyla izi sürülebilen bir gelişmedir (BOA, MB.İ..53/79; BOA, BEO 19/1375). Bu makale Tanzimat sonrası dönemi kapsamamakta, örneklerini 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 18. yüzyılın sonuna kadar olan zaman diliminden seçmektedir. Yapılmak istenen, devletin kayıtları üzerinden teorinin işleyişe dönerken tarafların devletle ve kendi aralarındaki tercih hakkını anlayabilmektir. Arabulucuların etkisi olsun ya da olmasın, yapılan seçimlerin ne derece hak sahibinin vicdanını rahatlattığını, kısastan, diyete ya da sulha tüm tercihlerde, varislerin mutmain olup olmadığını bilmenin imkânı yoktur. Mahkeme dışında bazı anlaşmalar gerçekleşmiş dahi olsa, aradaki sürtüşmeyi her zaman bitir(e)memekte (Kermeli, 2021, s. 505), dahası kadılık makamı önünde sulh olduğunda da varılan mutabakat bazen sadece kağıt üstünde kalmaktadır. Bu makalede dolayısıyla yaralama, öldürme vb. durumlarda, varislerin sulh ile sonuçlanan anlaşmalarında da tarafların tercihleri üzerinde durulmuştur.

1. Kısas

Osmanlı Devlet'inde kısas pratiklerinin açıkça tarif edildiği belgeleri bulmak pek kolay değildir. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadı kararlarında genelde belirgin bir karar hükmü yer almaz (Tak, 2019, ss. 136-137). Olayın tarifi ve belgeye kaydı söz konusudur. Meseleye dair bildiklerimiz ise devletin kendi hükümlerini ihtiva eden mühimme kayıtlarından ve şanslıysak kararı da gösteren az sayıda şer'iyye sicili kaydından gelmektedir. Diğer yandan kadının merkeze yazdığı arzlarda daha önce kısas kararı verilmiş suçluların kısasının gerçekleştiğine dair verileri de görürüz (BOA, TS.MA.e 1075/20). Yani şeriyye sicillerinde bulunan ve kısas hükmü verilmiş kişilere ait kayıtların büyük ölçüde kısas ile sonuçlandığını da söylemek mümkündür. Bazı istisnai durumlar da mevcuttur. 1675 tarihinde Keyvan'ı öldüren Yusuf, varislerin isteğiyle kısas edilecekken, son anda araya girilmesi ve varislerin ikna edilmesiyle kısastan kurtulmuştur[3]. Ellerinde Yusuf'un suçlu olduğuna ve kısasa hükmedildiğine dair hüccetleri de vardır (Yıldırım, 2023, s. 214). Çok rastlanan bir durum olmasa da uygulamanın yapılmadığına da yine şeriyye sicili kaydı üzerinden şahitlik

[3] İslam Hukukuna göre son ana kadar kararın değişme ihtimali bulunduğundan, kısas varislerin huzurunda gerçekleşmelidir (Avcı, 2004, s. 84).

edilmektedir. Benzer şekilde 1711-12 yılına ait kayıttan anlaşıldığına göre, katil kısas edilmek üzereyken varislerle son anda varılan anlaşma sonucu kısas gerçekleştirilmemiştir (BOA, A. {DVNSMHM.d.117, h.500, s. 115).

Katlin aksine, yaralamalar genelde kısas ile sonuçlanmamaktadır. Derin bir yara varsa aynıyla karşılık vermek mümkün olmadığından kısas uygulanmamaktadır. Yaranın iyileşmesi olasıysa da kısas ihtimal dışıdır (İbrahim-i Halebi, ty., s. 272). İyileşmesi kesinlik arz etmediğinden yaranın durumu takip edilmelidir. Zira yara ölüme de sebebiyet verebilir ve bu durumda kısasen katl hakkı doğar (Molla Hüsrev, 1980, s. 113). 1569 yılında Sipahi Kasım'ı yaralayan Yorgo, hapsedilmiş ve gözetim altında tutulmuştur. Kasım'ın yara sebebiyle ölmesiyle Yorgo'nun kısasına hükmedilmiştir (BOA, A. {DVNSMHM.d.7, h.12, s. 2). Kısasın tatbik edilemeyeceği, İslam hukukçularının ayrıntılı şekilde izah ettikleri durumlarda, kadının belirleyeceği diyet söz konusudur. Mesela kasıtlı bir yaralama ya da kesik bulunuyorsa diyet ya da "hükümet-i adl" den birisi seçilmektedir[4]. Kasten işlenmiş cinayetlerde varisin seçimine bakılmaksızın, kısas cezası devlet tarafından verilmektedir. Bu görüş Hanefi ve Maliki imamlarınındır (Bilmen, ty., s. 60). Kasıtsa katilin cinayeti gerçekleştirdiği aletin yapısına göre belirlenmektedir. Yani, kesici ve delici cisimler ya da savaş gereci olduğu açık olan aletlerle gerçekleştirilen katil vakalarında kişinin niyeti araştırılmadan, eylemin kasıtlı olarak meydana getirildiğine hüküm verilmektedir (İbrahim-i Halebi, ty., s. 259 ; Molla Hüsrev, 1980, s. 68). Bu yüzden cinayet vakalarında kullanılan aletin cinsine özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir. 1656 yılında, öldürülen kardeşinin varisi olarak mahkemeye gelen Selim, sipahi Halil'i, kardeşini kısası gerektiren bir hançerle bıçaklayarak öldürdüğü gerekçesiyle suçlamış ve kısas talep etmiştir (Yılmaz, 2019e, s. 559). İddia ispat edilememiş ise de Selim'in kısası gerektiren suç aletine, yani hançere vurgu yapması önemlidir. Bu belgeye yakın tarihli başka bir kayıtta da "muceb-i kısas olan alet-i ceriha ile urub katleylediği" ifadesinin kullanılmış olması benzer amaca hizmet etmektedir (Yılmaz, 2019a, s. 649). Bazı belgelerde hançer ya da kılıç yerine daha kapsayıcı ve niyeti açıkça ifade edecek şekilde "alet-i harb" ifadesi kullanılmaktadır. 1562 tarihli kayıtta sarhoşken bir zımmıyi öldüren ve bunu itiraf eden Yorgi "alat-ı harb ile katl itmediği içün" kısas edilmemiş ve küreğe gönderilmiştir (İpşirli, 1981, s. 221). Katlin kısası gerektirmediği olaylara ait kayıtlarda, hadisenin gerçekleşme şekline ilişkin, "muceb-i diyet olan katl" ifadesi geçmektedir (Yılmaz, 2019c, ss. 151, 333, 414). Mesele katl değil de yaralamaysa, yaralayıcı aletin niteliği önemsizdir ve bu durumda sonuca göre karar verilmektedir (Ebu Zehra, 1994, s. 460). Elle yapılan saldırılarda ise ne kısasa ne de herhangi bir tazminata hükmedilememektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde gerek küfür, hakaret gerekse itişip çekişmelerde mahkeme önüne

[4] Hükümet-i Adl : Adil bir yöneticini belirleyeceği para cezasıdır (Bilmen, ty., s.59).

çıkıldığına, haksız bulunana taziren para cezası verildiğine şahitlik edilmektedir (Demir, 2016, s. 65).

16. yüzyılın sonlarına doğru devlet kürekçi ihtiyacını gidermek için suçluları küreğe mahkûm etme yoluna gitmiştir. Çok sayıda hükümde kısasa müstahak olmayanların küreğe gönderilmesine dair emirler yer almaktadır (BOA, A. {DVNSMHM.d. 24, h.576, h.741; MHM.d. 31, h.440; MHM.d. 34, h. 30; MHM.d. 35, h. 722, h. 839; MHM.d. 42, h.845; MHM.d. 46, h. 291; MHM.d. 49, h.54; MHM.d. 71, h.23, h.522). Kısas had cezaları gibi şâri tarafından belirlenmiştir ve padişahın bir nedenle kısas yerine farklı ceza belirlemesi söz konusu değildir. Kişi hakkını ihlal anlamına gelen kısas gerektiren suçlarda kısası bağışlayabilecek yegâne kişi maktulün varisi olmalıdır. Bu yüzden kürekçi ihtiyacına rağmen, kısas gerektiren suçları işleyenler hariç tutularak, geri kalan tüm mücrimlerin küreğe konulması hususu özellikle vurgulanmıştır. 1586'da örneğin, siyaseti[5] icap edenlerin küreğe gönderilebileceği ancak şer'an kısas gerektiren suçları işleyenlerin bir bahane ile cezasının küreğe dönüştürülmemesi, şer' neyi gerektiriyorsa onun yapılması gerektiğine dair hüküm çıkmıştır divandan (BOA, A. {DVNSMHM.d.61, h. 192, s. 75).

Devlet kesin hatlarla uygulamanın şeklini netleştirse de kısas icrasında mağdurun statüsü önemli rol oynamaktadır. Saldırı devlet görevlisine, askeriye yönelirse bunun sonucunda ne olacaktır? Kişinin kendi varisi mi hak talebinde bulunacaktır yoksa devlet kendisini hedef alan suçlarda olduğu gibi yine sert bir cezalandırma ile kısasen katl ile mi cevap verecektir? Selânikî tarihinde yer alan iki örnekte de katil devletin görevlisi olan çavuş iken maktul kadılardır. Katillerden birisi Balık pazarında, meydanda, "kısasen salb u siyaset" olunmuştur (Selânikî, 1999, s. 257). Yani önce siyaset edilmiş, sonra asılarak teşhir edilmiştir. Diğeri, "eşedd-i siyaset ile kısas" ferman olunmuş, suçlu "muhkem azab ile katl" olunmuştur (Selânikî, 1999, s. 272). Kısas fazlasıyla şiddetli, büyük acılar çektirerek yerine getirilmiştir. Kısasen katl vakalarında karşılık olarak kısası gerçekleştirilme şekli İslam fıkhı kitaplarında anlatılmıştır. Buna göre kısas, kılıç ya da benzeri keskin bir aletle katilin boynu kesilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir (Bilmen, ty., s. 94; İbrahim-i Halebi, ty., s. 266).

[5] Siyaseten ceza aslında İslam hukukunda Kur'an ve Hadislerle kesin sınırları çizilmiş olan cezaların, yani had cezalarının, toplumun maslahatı için devlet yetkisi ile ağırlaştırılmasıdır. Ancak İslam devletlerinde daha sonra had cezaları sınıfına girmeyen cezalar için de toplumun maslahatı düşünülerek siyaset cezası uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı devletinde belgelerden anlaşıldığı kadarıyla içinde idamın da bulunduğu ağır ve şiddetli bedensel cezalar yerine kullanılmaktadır (Heyd, 1973, ss. 259-260).

Devlet bir askerinin saldırıya uğraması durumunda meseleyi içselleştirmekte ve bunu devlet mekanizmasına yapılan saldırı olarak değerlendirmektedir. Anlaşılan, bu durumda maktulün yakınlarının kısastan vazgeçmeleri ya olası değildir ya da diyete hükmedilmişse bile devlet varislerden bağımsız kendi cezasını vermektedir. Burada, suçlunun da askerî olmasının cezada bir farklılık yaratmadığı görülmektedir. Üzerinde durulması gereken bir başka meseleyse, askerîlerin bir kısmının zaten kul kökenli olmasıdır. Yani padişaha ait kullar için haksız şekilde katl edilmelerinde caninin kısas edilmesi hakkı varis olarak sultana aittir[6]. Bu durum ortaya çıkan sonuçta değişime neden olmamakta, devlet görevlisine yöneltilen saldırı kısası gerektiriyorsa saldırganın hayatı fazlasıyla ciddi bir ceza ile nihayetlenmektedir.

Mağdurun askerî olmadığı, reayadan olduğu durumlarda maktül için kısas talebi varisleri tarafından yapılmaktadır. Ancak varisin kim olduğu tartışmalı bir konudur. Katilin kısas edilip edilmeyeceğine maktul adına kim karar verecektir? İslam hukukçularının bir kısmı, varisi maktulün tüm akrabası olarak algılamakta ve bu akrabalardan herhangi birisinin kısas talebinde bulunabileceğini iddia etmektedir. Başka bir grupsa, kısas hakkını miras hakkıyla paralel düşünmekte, maktulün mirasında kimlerin hakkı varsa kısas talebinde bulunma hakkının da onlarda olduğunu söylemektedirler (Ebu Zehra, 1994, s. 466). Ebussuud Efendi bir fetvasında Osmanlı'da "akile"[7] kavramının bulunmadığını belirtmektedir (Imber, 2004, s. 258), dolaysıyla Osmanlı Devleti'nde, ikinci görüşün kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Maktulün babasının, annesinin, çocuklarının, kız ve erkek kardeşinin mahkemede hak talebinde bulunduğunu gösteren kayıtlar bu konudaki temel desteklerdir (Yılmaz, 2019c, s. 212; BOA, A.{DVNSMHM.d. 22, h.414, s. 214). Varislerden bir tanesi dahi kısası reddedip diyet talebinde bulunsa, kısas düşmekte ve davalıdan diyet talep edilmektedir. Diyetse maktulün yakınlık derecesine göre miras paylaşımındaki kurallar dikkate alınarak varisler arasında bölünmektedir. Buradaki ilginç meselelerden bir tanesi de maktulün tek varisi bulunuyorsa ya da varisleri reşit değilse ne yapılacağı ile ilgilidir. 1858 tarihinde böyle bir durum meydana gelmiş ve merkezden yazılan emirde, varislerin reşit olana kadar beklenmesi ve daha sonra onların kararına göre kısas yapılıp yapılamayacağına karar verilmesi istenmiştir (BOA, A.} MKT.MVL.100/ 80). Varisin olmadığı ya da nerede olduğu bilinmediği durumlardaysa bu kararı

[6] Devşirme yoluyla padişahın kulu konumuna gelen kişilerin İslami köle kavramına uygunluğu meselesi, üzerinde tartışılan ve tarihçilerin ortak paydada buluşamadığı konulardandır (Karamuk, 2005, s. 557).

[7] İslam hukukunda kasıt dışı gerçekleşen cinayetler sonucunda diyetin failin yakınları tarafından ödenmesi söz konusudur. Bu yakın kişiler "akile" olarak adlandırılmıştır. Bunlar kişinin aşireti olabileceği gibi, kişinin dahil olduğu divan ya da ordu teşkilatı, esnaf teşkilatı olabilir (Aydın, 2014, s. 196). Bilmen'e göre bu uygulama aşiret halinde yaşayan Arap topluluklarında mevcuttur ve bu yaşayış tarzına uymayan diğer İslam devletlerinde bulunmamaktadır (ty., s. 57).

padişah vermektedir. Kısasın mümkün olmadığı, katilin diyetle cezalandırılacağı durumlarda eğer varis yoksa bu para hazineye aktarılmaktadır (Heyd, 1973, s. 310). Kısasın gerçekleşmesindeki engellerden birisi de katilin bilinmediği vakalardır. Katilin belirlenemediği ancak ceset üzerinde yapılan teftişle bir katilin var olduğunun tespit edildiği durumlarda cesedin bulunduğu yer önemli hale gelmektedir. Mahalle arasında, köy içinde ya da civarında bulunan faili meçhul bir ceset sebebiyle mahalleli ya da köylü sorumlu kabul edilir ve varisin hakkı olan diyeti ortaklaşa ödemesi beklenir (Heyd, 1973, s. 251; Kıvrım, 2009, s. 244). Bir mülkün içerisinde bir misafir öldürülürse Ebussuud Efendi'nin fetvasına göre evde oturan sorumlu tutulmakta ve diyeti ödemesi gerekmektedir (Avcı, 2004, s. 81).

Öte yandan düzenin korunması kısas uygulamasının da devletin kendi kontrolünde gerçekleşmesini gerektirmektedir. Yani maktulün velisi keyfine göre katili kısasen öldürmemelidir. Kısas işlemi devletin bilgisi ve onayı dahilinde icra edilmelidir. 1591 yılına ait belgeye göre katil olduğu itirafı ve ayrıca şahitlerin tanıklığıyla kesinleşen Mehmed'in kısas edilmesi için padişahın onayı beklenmektedir (BOA, TS.Me. 1288/64). Kısas davalarında önce meşihata danışılmakta, oradan onay çıktıktan sonra sırasıyla Kazaskerliğin ve padişahın onayı gerçekleşmektedir (BOA, TS.MA.e 530/ 54; Avcı, 2004, s. 83).

Kısası isteyip istememe özgürlüğü mağdur tarafın inisiyatifinde imiş gibi görünmektedir. Ancak ödeyebileceği bir şeyi olmadığı için kısası tercih eden suçlular görmek de olasıdır. Ağız dalaşının kavgaya dönüştüğü vakada attığı taşla bir kimsenin dişinin kırılmasına sebep olan suçlu, kısas olarak kendi dişinin çıkarılmasını istemiştir (YŞS, 1, s. 8, h.3). İslam hukukuna göre davacının tercihinin belirleyici olduğunu iddia edenler de failin diyet ödemeyip kısası tercih etme hakkını savunanlar da vardır. Bahsi geçen örnekte davalı, diş için diyet vermek yerine kendi dişinin çıkarılmasını talep ederek bu tercih hakkından faydalanmaktadır.

Kısasın Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaasına uygulamasına dair izahattan sonra devletin topraklarında yaşayan zımmilerin benzer durumlarda nasıl reaksiyon verdikleri, ne tür tercihlerde bulundukları meselesini de ele almak gerekiyor. Osmanlı Devleti'nde zımmilerin statüsü İslam hukukunun çizdiği sınırlar dahilinde belirlenmektedir. Hz. Peygamber döneminde zımmiler için kendi şeriatlarına göre yargılama kabul görürken, sonraki dönemlerde, toprakların genişlemesi ve farklı milletlerin İslam Devleti bünyesinde yaşamaya başlamasıyla Hz. Peygamber'in uygulaması bir yönüyle değiştirilmiştir. Toplumun güvenliğinin zaafa uğramaması için, zımmilerin suç işlemeleri durumunda kendi şeriatlarına göre değil İslam şeriatına karşı sorumlu olmaları ve kadı önünde İslam hukukuna göre yargılanmaları esası kabul görmüştür (Aydın, 2014, s. 145; 2020, ss. 296-297). Osmanlı Devleti bu uygulamayı devam ettirmiş, zımmilerin suçla ilişkili davalarını kadı mahkemelerinde görmüş, kanun ve

şeriata göre yargılamalarını yapmıştır. Bir zımmi diğer zımmiyi öldürdüğünde karar kısastır (BOA, TS.MA.e 530/ 54), bir Müslüman bir zımmiyi öldürdüğünde de karar kısastır. 1730 yılına ait kayıtta, Hasan'ın Dino'yu öldürdüğünün itirafı, Dino'nun varislerinin kısas talebi, "Hasan'a şer'an kısas lâzım" olduğu ancak Dino'nun babasının henüz mahkemeye gelmemesi sebebiyle bu kararın uygulanmadığı görülmektedir (Yılmaz, 2019c, s. 212). Bir zımmi bir Müslümanı öldürürse de durum değişmemekte zımmi kısas edilmektedir (BOA, A.DVNMHM.d. 7 /h.12, s. 2). Eğer kısas gerekmezse ya da mağdur taraf kısas yerine diyet tercihinde bulunsa, öldürülen zımmi de olsa Müslüman da, onun diyeti ailesine verilmelidir (Bilmen, ty., s. 37). Hak sahibi açısından da bir farklılık olduğuna dair bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla zımmilerde de varis kimse kısas talebinde bulunma hakkı ondadır.

Benzer şekilde kölenin öldürülmesi durumunda da, kölenin efendisi veli olarak kısas talep edebilmekte, tam tersi kölenin cani olması durumunda köle kısas edilmektedir (Bilmen, ty., ss. 60, 64). Örneğin 1677 yılında Konya'da efendisini öldüren köle, maktulün varislerinin talebiyle kısas edilmiştir (Kıvrım, 2005, s. 131). Diyet gerekliyse durum farklıdır. Zira burada iki yaklaşım vardır. Birincisine göre köleyle hür arasında diyet açısından farklılık yoktur (Ebu Zehra, 1994, s. 357). Yani öldürülen köle de olsa hür de varislerin alacağı diyet nasla belirlenmiş olan diyettir. Diğer görüşe göre kölenin öldürülmesi durumunda velinin alacağı diyet kölenin kıymeti kadardır (Aydın ve Hamidullah, 2002, s. 240). Köle bir başkasını öldürdüğünde ya da diyet gerekir yaralama yaptığında onun yerine diyeti efendisi ödemektedir (Yıldırım, 2023, s. 201). Eğer yaşı küçük köle kısas gerektirecek suç işlemiş, örneğin birsini öldürmüşse bu kez buluğ çağına gelene kadar kısasın durdurulması, bu süreçte gözetim altında tutulması gerekmektedir. Mesela 1633 yılında, yaşı küçük köleye efendisini öldürdüğü için kısas hükmü verilmiş ancak "imameynin görüşüne göre" buluğa erene kadar kısas durdurulmuştur (Yılmaz, 2011, s. 56).

2. Diyet

Diyet bir kimsenin haksız olarak başkasını öldürmesi ya da yaralaması durumunda maktulün velilerine ya da yaralının kendisine ödemekle yükümlü olduğu bedeldir. Bu ödeme nakden ya da malla gerçekleştirilebilir (Bardakoğlu, 1994, s. 473). Özgür bir insanın öldürülmesi karşılığında İslam hukukunun belirlemiş olduğu diyet miktarı 10000 dirhemdir ki bu meblağın Osmanlı Devleti topraklarındaki parasal karşılığı 16. yüzyılın ortalarında 40000-60000 akçe sınırlarındadır (Heyd, 1973, ss. 308-309)[8]. Ciddi rakam olduğu açıktır ancak

[8] 1 Gümüş dirhemin Osmanlı devletindeki karşılığı 14. yüzyılda 4 akçeyken, 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde 8 akçe, 17. yüzyılın ilk yarısında 9,5 akçe sonunda 12-14 akçe ve 18. yüzyılın başlarında 19-20 akçedir (Heyd, 1973, ss. 308-309). Bu paranın o dönem

maktulün velisi bu rakamda çok zaman ısrarcı davranmamaktadır. Caninin sahip olduğu mal varlığı diyetin hangi aralıkta bulunacağını belirlemektedir. Tam diyetin zikredildiği, mahkemenin 10000 dirhem diyete hükmettiği durumlar da mevcuttur (BOA, TS.MA.e 1051/ 30). Ölümle sonuçlanmayan yaralamalardaysa diyetin miktarına iki şekilde hüküm verilmektedir (Bilmen, ty., s. 36). Organların işlevsiz kalması durumunda verilecek diyet şeriat tarafından belirlenmiştir ve tam diyete oranlanarak hesaplanmaktadır. Örneğin bir göz çıkarılmışsa ya da işlevini yitirmişse tam diyetin yarısı, 5000 gümüş dirhem, ödenmelidir. Bir diş çıkarılmışsa tam diyetin diş sayısına bölünmesiyle bedel tespit edilmektedir. Ebussuud Efendi bir fetvasında meseleyi açıkça göstermektedir: "Çocuk Zeyd, çocuk Amr'ın gözlerinden birini çıkarır. Ardından Amr Zeyd'in bir dişini çıkarır. Sözü edilen çocukların sorumluluğu nedir? Cevap: Zeyd Amr'a 5000 dirhem gümüş öder ve Amr'dan 500 dirhem alır." (Imber, 2004, s. 257).

Benzer şekilde bir organın işlevini yitirmesi, mesela bir kolun ya da bacağın sakat kalması da yarım diyetin ödenmesini gerektirmektedir (Imber, 2004, s. 257). Yaralamayla belirgin işlev kaybı söz konusu değilse, bu durumda kadının ödenecek diyete karar vermesi gerekmektedir. Kişi bir kadının bebeğini düşürecek eylemde bulunursa İslam hukukuna göre 500 dirhem ödemekle yükümlü olur (İbrahim-i Halebi, ty., s. 303). 1531 tarihinde Ayntab'da, böyle bir hadisede taraflar 8000 akçe -aşağı yukarı 1000 dirhem- tazminat üzerine anlaşmıştır (Yılmaz ve Yılmaz, 2006, s. 40). Rakamın zorunlu ödemenin üzerinde gerçekleşmesi, taraflar arasındaki pazarlığa işaret etmektedir. Anne karnındaki iki aylık bebeğin kavga sonucu düşmesiyle ilgili 1764 tarihli bir dava kaydındaysa herhangi bir diyet ya da tazminattan bahsedilmemiş, davalı tazir cezasına çarptırılmıştır (Yılmaz ve Yılmaz, 2006, s. 312). Tazminatın bulunmamasındaki olası sebep İslam hukukuna göre anne karnındaki bebeğin 4 aylıktan küçük olduğu için canlı kabul edilmemesine ilişkindir[9].

Ölümcül ya da değil, yaralama olayı gerçekleştiğinde, eylemin müsebbibi kişinin kendisiyse yine de mahkemeye durum yansımaktadır. Gerek yara sebebiyle gerekse yaradan kaynaklı ölüm olursa ölüm sebebiyle kimsenin suçlanmaması

açısından ifade ettiği değeri anlamak açısından 16. yüzyılın ortalarına ve 17. yüzyılın başlarına ait ev ve köle fiyatlarına bakmak faydalı olabilir. 1546'da Edirne'de bir ev 40 000 akçe, fiziksel özelliğine ve becerisine göre değişmekle birlikte köle fiyatı 1800-7000 akçe arasındadır (Barkan, 1966, ss. 92, 98, 148). 17. yüzyılın başlarında İstanbul Kasımpaşa'da bir ev fiyatı 11000 akçedir (Kuran, 2010, s. 42).

[9] İslam hukukuna göre ceninin canlı kabul edilmesi için 40 gün ya da 120 günlük süre geçmesi gerektiğine dair iki farklı ana görüş vardır. Ulemanın ekserisi ikinci görüşü kabul etmektedir. Ancak özellikle modern dönem İslam hukukçuları ilk görüşü savunmaktadırlar (Tüfekçi, 2013, ss. 117-118). Ele aldığımız dönemde ikinci görüşün yaygın olduğunu dolayısıyla bahsi geçen davada kadının verdiği hükmün ceninin cansız kabul edilmesiyle ilgili bulunması gerektiğini düşünmekteyiz.

gerektiği, kendisinin ya da varislerinin diyet almak için hak taleplerinin bulunmadığı ve gelecekte de bulunmayacakları kayıtlarda geçirilmektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2006, ss.150-152). Bu eylem olayın gerçekleştiği mahal civarı sakinlerini maddi sorumluluktan korumak içindir. Aksi durumda yakın çevre soruşturulacak, fail bulunamadığında "diyet" ödemekle yükümlü olacaklardır (Heyd, 1973, s. 310; Imber, 2004, s. 258). Benzer durum intihar vakalarında da söz konusudur. Kadı naibinin teftişinden sonra durumun intihar vakası olduğu tespiti yapılmakta ve varislerin diyet talebi olmaması için kadı defterine not edilmektedir(Yılmaz ve Yılmaz, 2006, s. 158).

İslam Hukukuna göre hekim hataen hastasını sakatlasa ya da öldürse diyete mahkûm edilmektedir. 1555 yılında hatalı sünnet sebebiyle hekim dava edilmiş ve 50 kuruş diyetle sulh olunmuştur(Yılmaz ve Yılmaz, 2006, s. 45). Hekimler böyle bir sonuçla karşılaşmamak için genelde tedaviden önce hasta ya da veliden bir çeşit feragatname almaktadır. Buna göre hasta ölür ya da beklenmeyen bir sonuçla karşılaşılırsa hekimden diyet talebinde bulunmayacak, bu hakkından feragat edecektir. Bir terslik durumunda hekimin yükleneceği sorumluluk, hastanın Müslüman ya da gayrimüslim olmasından bağımsızdır ki aynı feragatname gayrimüslimlerden istenmektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2006, ss. 24, 39).

Kanunnamelerde kısasın gerçekleşmemesi halinde, diyete ya da sulha karar verildiğinde, devlet görevlilerinin alacağı cerime düzenlenirken kişinin mali durumu göz önüne alınmaktadır. Ancak bu durum diyeti talep eden maktulün yakını ya da mecruhun kendisi açısından anlamsızdır. Yani talep edilen diyeti ödeme yükümlülüğünün kişinin mali durumu ile zorunlu ilişkisi yoktur. İslam hukukunda tam diyetin ya da yarım diyetin ne olacağı belirlenmiştir. Bu nakdî bir bedeldir ve kısasın yerine geçmektedir. Hem kısasın hem diyetin aynı anda mümkün olup olmayacağı meselesi İslam hukukçuları tarafından tartışılmışsa da genel kabul gören anlayış kısas mümkünse mali tazminatın mümkün olmayacağı, varislerin tercihte bulunması gerektiğidir (Ebu Zehra, 1994, s. 361). Bazı yaralar için kısas ve belirlenmiş diyet yoktur. Mesela vücutta açılmış yara böyledir, el üstündeki kesik vb. bu minvalde değerlendirilmektedir. Bu tip durumlarda ödenecek bedele kadı karar vermekte ya da tarafların uzlaşmasıyla tazminat söz konusu olmaktadır. Belgelerde zaman zaman "melhem bahası-merhem bedeli" ifadesiyle kendisini gösteren bu tazminat aslında hekimlere yapılan bir ödemenin adıdır (Yılmaz ve Yılmaz, 2006, s. 166). Diyet gerektirmeyen yaralamalarda, mağdur tarafın talep ettiği ve alınacak tedavinin ödemesi gibi algılanan, aslında ne kadarının tedavi için harcandığı ne kadarının bedel olarak tahsil edildiği anlaşılamayan bir ödemedir. 1605 tarihli kayıt, çocuğu bir bıçakla yaralanan annenin, oğlunun belirli oranda iyileşmesi üzerine 960 akçe melhem bahası karşılığında davasından feragat ettiğini göstermektedir (TS.MA.e, 1049/41). Ömer Nasuhi Bilmen yaralanmış kişinin yarasının iyileşme aşamasına kadar

nafakasının, hekim ve ilaç giderinin karşılığı olan bedelin kendisine verileceğini söylemektedir. Bilmen bu meblağı hükümet-i adle örnek olarak vermektedir (Bilmen, ty., s. 36). İşte belgelerde karşılaştığımız melhem ya da merhem bahası ifadesi bir nevi diyet hükmünde olan hükümet-i adldir (Demir, 2016, s. 3).

Tablo 1'de Osmanlı Devleti coğrafyasının farklı bölgelerinden ve 17. ve 18. yüzyıla ait yaralama ve katil vakalarında alınan diyet ve tazminat bedelleri görülmektedir. Burada hatırlamakta fayda olan olgu devletin bir gelir üretme yöntemi olarak gördüğü tağşiş operasyonlarıdır. 15. yüzyıldan itibaren dönem dönem akçe içerisindeki gümüş miktarı düşürülerek tekrar piyasa sürülmüş böylece dolaşımdaki akçe miktarı arttırılmış, devlet mali açığını kapatmaya çalışmıştır (Pamuk, 2003, s. 154). Dolayısıyla aşağıdaki tabloda 16. yüzyılın başına ait kayıttaki akçe ile sonuna ait kayıttaki akçe değer olarak birebir aynı değildir. Benzer şekilde kuruş içeriği de uzun süre standarda oturmamıştır. Yani 17. yüzyıl ile 18. yüzyıla ait rakamların arasında doğal olarak farklılıklar görülmelidir. Yine de örnek küme bize çok net bir resim sunmaktadır; bedellerde standart bir rakam bulunmamaktadır.

Tablo 1. Katil ve Yaralamalarda Tazminat Bedellerine Dair Bazı Veriler

Vaka	Tazminat Bedeli	Tarih	Kaynak Yeri
Kırılan dört diş	15 altın	1540-1541	(Peirce, 2005, s. 246)
Katil	20 000 akçe	1599	(Sarı, 2019, s. 29)
Yaralama	960 akçe	1605	(BOA, TS.MA.e 1049 – 41)
Katil	150 guruş	1651	(Özharat, 2014, s. 687)
	10000 dirhem	1651	(BOA, TS.MA.e 1051 -30)
	16 bin akça	1656	(Taş, 2008, s.105, s. 112)
	40000 akçe (450-500 guruş)	1657	
	1000 akçe	1662	(Yılmaz, 2019a, s. 649)
Koldan yaralama	300 akçe	1670	(Kıvrım, 2005, ss. 129, 132)
Katil	80 guruş kıymetli ev ve 220 kıta esedi guruş	1673	

İşlevsizleşen göz	55 guruş	1678	(Özharat, 2014, s. 685)
Sol el parmaklarda kopma	30 guruş	1678	(Kıvrım, 2005, s. 130)
İşlevsizleşen göz	3,5 guruş	1678	
Çıkan ön diş	5 guruş	1680	(Özharat, 2014, ss. 685, 686)
İşlevsizleşen göz	19 guruş	1684	
Katil	50 guruş değerli mushaf, 60 guruş değerli 2 yüzük, ve 200 guruş	1696	(Yılmaz, 2019b, s. 388)
Kırlan iki diş	20 guruş ve kaftan	1699	(Yıldırım, 2023, s. 200)
Katil	1500 Guruş	1764	(Taş, 2008, s. 13)
	mushaf ve 500 nakd guruş	1770	(Mercimek vd., 2024, s. 115)

Dikkat edilirse katil davaları için tam diyet olarak 10.000 dirhem (17. yüzyılın ortasında aşağı yukarı 95.000 -100.000 akçe) alındığı da görülmektedir, 16.000 akçe, 1000 akçe ya da 70-80 kuruş (4900-5600 akçe[10]) alındığına da şahitlik edilmektedir. Göz çıkarma 3,5 kuruştan 55 kuruşa, bir diş için 5 kuruş ya da iki diş için 20 kuruş ve bir kaftana sulh olunmakta ölümle sonuçlanmayan yaralama 960 akçe karşılığında davadan feragati getirmektedir. Nakit ödemeler haricinde kimi zaman ödemeyi gerçekleştirecek olan kişi tarla, bostan, at, değerli bir kılıç, kaftan vb. değerli gayrimenkul ya da menkullerinden de verebilmekte böylece anlaşma yoluna gidilmektedir (Taş, 2008, s. 105). Kölelerin bedel olarak verilmesinin yanında (Arıkan, 2024, ss. 61, 79), Ayıntab'daki vakada kan parası olarak alınacak bedele ailenin kızının evlenilmek üzere eklenmesi de oldukça ilginçtir (Belk, 2021, s. 312).

Kişilerin mali durumunun bedellerdeki farklılıkları açıklayıcı yanı vardır. Ancak tüm bu bedellerin çok kolay bir anlaşma ile kararlaştırıldığını düşünmek için sebep yoktur. Kimilerinin bağışlama isteği bunu mümkün kılsa da tüm bu davalarda pazarlık unsurunun olduğunu düşünmekteyiz. Alınacak nakit bedellere eklenen gayrimenkuller, köleler hatta kız alma olgusu bunun delili olarak

[10] Şevket Pamuk'un hesaplarına göre XVII. yüzyılın başlarında esedî guruşun kur değeri 70, riyal guruşun kur değeri ise 80 ayarı tam akçeye eşitti (2002, s. 458).

okunabilir. Ayrıca pazarlığın yapıldığını gösterir belge durumu izahta yeterlidir. 1788 yılına ait kayıtta, daha önce bir kişiyi yaralayarak ölümüne sebep olduğu için Kıbırıs'a sürülen ve diyeti için "birkaç yüz kuruş" para öneren Halil'in önerisinin kabul görmediğini ve maktulün varisleri tarafından ya tam diyet verilmesi ya da kısas edilmesi karşı teklifi yapıldığına şahitlik etmekteyiz (BOA, HAT 15/ 584). I. Abdulhamit'in bu konuda şer' neyi gerektiriyorsa onun yapılması hususundaki hattında, taraflar arasındaki pazarlığın nihayete erişmediği, karar verici olarak sultanın devreye girdiği görülmektedir. Davanın anlaşma ile sonuçlandığı ve belirli miktar diyetin kabul edildiği ve hatta teslim alındığı mahkeme sonucundan tatmin olunmayıp, başka bir kadılıkta tekrar açılıp üzerine bir miktar daha kazanç sağlandığı davanın kayıtlarda yer alması da (Peirce, 2005, s. 101) benzer şekilde yorumlanmalıdır. Pazarlıkta bazı durumlarda kişisel ya da konumsal gücün nihai anlaşmayı etkilediğini görmek de şaşırtıcı değildir. Yeniçerinin kendisine küfrettiği gerekçesi ile mahkemeye çıkardığı Kefale adlı zımminin sulh olma karşılığında ödediği 200 akçelik meblağ eyleme kıyasla çok ciddi rakamdır (Yılmaz, 2008, s. 104). Özellikle küfredilme vakalarında benzer bedelleri görmemek, davacının askeri olması, pazarlığın aslında tek tarafın isteğine göre şekillendiğini ima etmektedir.

3. Sulh

Osmanlı toplumunda bazı anlaşmazlıklar mahkemeye yansımadan uzlaşılarak giderilmektedir. Mahkemeye olan uzaklık, bahse konu meselenin mahkeme önüne çıkmayı gerektirmeyecek kadar ehemmiyetsiz oluşu vb. sebeplerle taraflar sorunu aralarında ve muhtemelen mahkeme kayıtlarında sıklıkla gördüğümüz "muslihun"un çabalarıyla çözmektedirler. Problemin büyük olduğu ve ileride taraflara sorumluluk yüklenme ihtimali olan meseleler kadı önünde kayda alınmaktadır. Alacak verecek, miras taksimi, nafaka tayini vb. konular sıklıkla "sulh" yöntemiyle ve mahkemede kadı huzurunda sorun olmaktan çıkarılmış görünmektedir (BAŞS 18, ss. 2, 3, 5, 10, 24, 40, 429; BŞS 2, ss. 11, 13, 76; GŞS 1, ss. 72, 73; RKŞS 1, s. 122). Bazı davalar mahkemede nihayetlense dahi tarafların kesin çözüme ulaştığını iddia etmek kolay değildir. 1681 yılında, bir konuda sorun yaşayan kardeşler mahkemede arabulucuların çabalarına rağmen anlaşamamış yaklaşık iki yıl boyunca hüccetlerle birbirlerine karşı hamle yapmışlardı. Bu tip davalarda taraflar ancak ekonomik anlamda tükenmeleri ve zihinsel olarak yorulmalarıyla nihai uzlaşmaya varıyorlardı (Kermeli, 2021, ss. 505-507).

Osmanlı Devleti'nde suç teşkil eden katil, yaralama gibi davaların neredeyse tamamı kadı önüne gelmektedir (Othman, 2005, s. 208). Zira iki taraf açısından da kazanım varmış gibi görünmeyen vakalara dair ve sadece kavganın sonlandığını kayıt altına almaktan ibaret izlenimi veren sayısız kayıt bulunmaktadır. 1541 yılına ait sicilde, daha önce maktul olan Mehmed'in kızları ve kardeşinin, katil Ali ile bu aşamadan sonra davalarının olmadığına,

alacaklarının, taleplerinin bulunmadığına dair beyanlarının kayıt altına alındığı görülmektedir. Belgede diyetten ya da bağışlanma karşılığı alınacak maddi menfaatten bahsedilmemekte, "sulh" ifadesi de geçmemektedir. Ancak kaydın içeriği taraflar arasındaki husumetin en azından şimdilik noktalandığına işaret etmektedir (AŞS, 2, ss. 5-6).

Osmanlı Devleti'nde üç şekilde sulhun gerçekleştiği varsayılabilir. Birincisi mahkeme ortamında kadının inisiyatifiyle tarafların davalarından vazgeçmesi, ikincisi muslihunun araya girmesi yoluyla dava sürecinde tarafların feragati, üçüncüsü de kadı önüne gelmeden yapılan (Abacı, 2006, s. 109; Avcı, 2017, ss. 26-27), aslında mahkeme kayıtlarına yansıma olasılığı düşük olan ve toplumun yapısının tezahürü olarak varlığını tahmin ettiğimiz sulhlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sonuncunun kazaen gerçekleşen yaralamalarda ve muhtemelen çok ciddi sonuçlar doğurmayan vakalarda olduğunu düşünmek makuldür. Zira ciddi boyuttaki yaralanmalarda süreç sulhla sonuçlansa dahi anlaşmanın kadı önünde kayda geçirilmesinin taraflar açısından faydaları olduğu açıktır. Bu kayıt sayesinde gelecekteki hak iddiasının önüne geçilmektedir. Kadıların da kısasın uygulanmaması ve diyete dönüştürülmesi için geçerli sebepleri bulunmaktadır. İşin manevi boyutu bir yana diyetle sonuçlanan sulhta kadıların davalının davacıya yapacağı ödemeden belirli miktar para alacakları da bilinmektedir. I. Süleyman'ın Kanunnamesinde "ve eğer bir kimesne adem öldürse, kanun üzre siyasete müstahak olanun kanunı siyasetdür, asla dem yokdur, yerine kısas ideler, cerime almayalar" (Heyd, 1973, s. 105; Koç, 1997, fol.5v) denilerek kısas gerçekleşecekse cürmü cinayet vergisinin alınmayacağını beyan etmektedir. Suçlu, kısas mümkün olmadığında ya da davacı tarafından diyet talep edildiğinde davalının ekonomik gücüne göre bedel ödemek durumundadır. Bin akçeden fazlasına sahip olandan 400 akçe, orta halliden 200 ve fakirden 100 akçe, çok fakirden ise 30 akçe alınmalıdır. Benzer yaklaşım uzvun eksilmesi ya da işlevsizleşmesi kabilinden yaralamalar için de geçerlidir. Bu kez cerime yarı yarıya azaltılarak talep edilmektedir. Yani zenginden 200, orta halliden 100, fakirden 50 ya da 40 akçe cerime alınmaktadır (Heyd, 1973, s. 108; Koç, 1997, fol.6v). Bu sebeple, icracılar bazen davacıyı zorlayarak diyete yönlendirmektedir (Peters, 2005, s. 100). Ödeme hususunda "paran kadar ödeme" anlayışının izleri gerek arazi vergileriyle ilgili kanunname maddelerinde gerekse cürm cinayet vergileriyle alakalı maddelerde kendisini göstermektedir (Koç, 2013, s. 40). Bu yaklaşım 'sulh' vakalarında da geçerlidir. Taraflar tamamen iyi niyet çerçevesinde suçlunun, ödeyebileceği rakam neyse ona göre ödeme planı yapmaktadır. Davacı paranın taksit halinde ödenmesi ya da değerli bazı eşyaları karşılık olarak alma seçeneklerinden birisini tercih edebilmektedir (Yılımaz, 2019b, s. 388).

Kısasın uygulanmadığı ve davanın diyetle sulha döndüğü vakalarda pazarlık kaçınılmazmış gibi görünmektedir. Öte yandan bazı davalarda maktulün varisleri

ya da mecruh bedel talebinde bulunmadan sulh olmayı ve davadan feragati tercih etmektedir. Bazı küçük itiş kakış ve küfürleşme vakalarında iki tarafın da şikâyetten vazgeçmeleri anlaşılabilir bir şeydir zira iki tarafın da ceza alma ihtimali söz konusudur ve davadan feragatle bu ihtimal ortadan kalmaktadır (Yılmaz, 2008, ss. 140, 142). Ancak tek taraflı bağışlamayla ortaya çıkan "sulh" eyleminin altında yatan çok zaman dinî hassasiyettir. Bunu belgelerde yer alan, ayet, hadis, fetva vb. dinî referanslara yapılan atıflardan anlamak mümkündür (Abacı, 2006, s. 107; Mutaf, 2004, s. 127; Othman, 2005, s. 82; Othman, 2007, s. 69; Taş, 2008, s. 103) Sulha dair kayıtlarda çoğunlukla isimleri zikredilmeyen, "muslihun", "udul-i müslimin" ifadesiyle belgelerde izlerine rastladığımız, mahallelinin ya da köyün güven teskin eden, sözüne güvenilir kişileri olarak bu görevi çok zaman vazifelendirilmeden, kendiliğinden, sırf kendileri için ve kişilerin yararı için ifa eden ve zaman zaman ise kadının ya da davalının isteğiyle davaya müdahil olan arabulucular vardır. Bir meslek ya da eğitim durumuyla ilişkilendirilemeyecek bu kişiler sahip oldukları karakter özellikleri, dürüstlükleri, adaletli ve takva sahibi oluşları ve belki yaşları, yaşam tecrübeleri sebebiyle doğal olarak, kendiliğinden arabulucudurlar. Peirce davalı ve davacılar kendi arabulucularını seçmektedirler dese de bu görüşü destekleyen bir belgeye rastlanılmamaktadır (2005, s. 159). Kadı sicillerinin kendisine özgü yapısı ayrıntıları çok zaman dışarıda bırakmaktadır. Genellikle muslihuna ilişkin belgede görülebilinen veri, bu kişilerin sorunlu bazı durumlarda arabuluculuk yaptıkları ve iki taraf arasında bir anlaşmayı sağladıklarıdır.

Alacak verecek, veraset vb. davalarda bunların arabuluculukları toplumsal gerilimleri engelleyici ya da hafifletici rol oynamaktadır (Taş, 2008, s. 115). Ancak diyet ya da kısasta arabuluculuğu toplumsal sürtüşmenin engellenmesinden ziyade kişilerin vicdanını rahatlatma, kendi görevlerini yerine getirme bağlamında düşünmelidir. Bu dinin onlara yüklediği sorumluluk ve "onları kurtuluşa erdirecek" ara yoldur. Din böyle davalarda kişinin kısas hakkını "kısasta hayat vardır" diyerek tanımlamakta, tefsir alimleri bu ayeti toplumun korunması için atılması gereken adım olarak yorumlamaktadır. Yani kısas tercihi toplumu oluşturan Müslümanlarca zaten toplumun korunmasına yönelik bir adım olarak kabul edilmektedir. Onların kısası tercih etmek yerine sulha varmaktaki niyetlerini de yine ayetin devamı açıklamaktadır. Zira affetmenin, sulhun, kişinin yapacağı en iyi en hayırlı iş olduğu bildirilmektedir. Bu durumda muslihun daha iyi olan ve önerilmiş olan ikinci yol için taraflar arasında mekik dokumakta, daha doğrusu maktulün varislerini ikna için çabaya girişmektedir. Muslihun da motivasyonunu aynı kaynaktan, yani Kur'an-ı Kerim'den almakta (Bakara, 224; Hucurat, 9-10), Kur'an'ın önerisini kendisine rehber edinmektedir. Yani gerek bağışlayanın sulh tercihi gerekse muslihunun arayı bulma eylemi fazlasıyla bireysel eylemlerdir. Diyetin ödendiği ancak diyet miktarı konusunda aranın bulunması gerektiği durumlardan bahsedilmişti. Böyle durumlarda ise muslihunun iki tarafın da ekonomik durumunu tartarak orta nokta bulma çabası

toplumsal dengelerin yerinden oynamaması, anlaşmazlıkların orada çözülüp, sürekli çatışmaların önüne geçilmesi açısından değerlidir. Ancak, diyette daha aza razı olan ya da tamamıyla diyetten vazgeçen açısından herhalde çok kolay alınmış bir karar yoktur. Muhtemeldir ki kişi, vicdanı, "mahalle baskısı" ve ekonomik kaygılar arasında tercihte bulunmaktadır. Dinin bu derece merkezî konumda olduğu Osmanlı'nın bahsi geçen tarih aralığı dahi olsa, kişilerin hayatını etkileyen ekonomik koşullar bahis konusudur ve tercihlerde ekonomik koşulların belirli oranda etkili olduklarını ifade etmek mümkündür. Burada sorulması gereken önemli sorulardan birisi "muslihunun" arabulma görevini ifa ederken karşı tarafı ikna etmekte ne kadar ısrarcı olduğudur. Dinî referanslara başvurduğu açıktır ama maktulün varisinin hakkı olanda ısrar etmesi durumda, ne kadar ileri gittikleri muammadır. Ayrıca maktulün varislerinin sulhu kerhen kabul etmeleri de olasıdır. Musalaha bir yandan sorunları mahkemeye gitmeden çözmenin en iyi yoluyken (Othman, 2005, s. 6), öte yandan barışma çağrısının gönülsüzce kabul ettirilmesi anlamında "dinin sembolik silahı"[11] olarak okunabilir (Furseth ve Repstad, 2011, s. 121). Kişilerin psikolojik baskıyla etki altına alındığına ve böylece barış sağlandığına dair veriye rastlamak pek mümkün olmasa da yukarıda örnekleri zikredilen pazarlıkların varlığı, tarafların her zaman orta noktada buluşmasının olanaksızlığı bu ihtimali düşündürmektedir.

Zımmilerin de kendi aralarında benzer mekanizmayı işlettikleri bilinmektedir (Abacı, 2006, s. 114; Kermeli, 2019, ss. 49-50). Gerek Osmanlı şeriat mahkemelerinde gerekse millet sistemi dahilinde kendi din adamlarının öncülüğünde aralarındaki anlaşmazlıkları sulh yoluyla çözmektedirler. Mahkeme kayıtlarındaki sulh akitlerinde "ayan-ı nusara" "bi-garaz zımmiler" , "ayan-ı kefere" (Kermeli, 2019, s. 50) olarak kendilerini gösteren bu grup da muslihun gibi kendi cemaatlerinde iyi bilinen, karakteri gereği grubun saygısını kazanmış kişiler olmalıdır. Osmanlı'nın Ege adalarında, fetihten hemen sonra ilan edilen ahitnamede ada halkının kendi aralarında yaptıkları ve üçüncü tarafın tahkimini kabul ettikleri durumda kadının sadece onaylayıcı olarak bu anlaşmayı kabul edeceği ifade edilmektedir (Kermeli, 2019, s. 49). Yani tarafların aralarında gerçekleştirdikleri anlaşmaya kadı müdahalede bulunmayacaktır. Anlaşmazlıkların çözümünde rahiplerine, görevlilerine başvurabildikleri bilinmesine rağmen yine de birçok durumda kadının önünde anlaşmalarını kayıt altına almaktadırlar. 1541 yılı kadı defterlerini kullanarak Ayıntab mahkemesini

[11] Bu ifade Pierre Bourdieu'nun dinin meşruiyetini açıklarken kullandığı "dinî şiddetin sembolik silahları" tanımlamasından mülhemdir ancak anlamsal ilişkilisi yoktur. Bourdieu sembolik şiddeti sosyal tahakküm olarak tanımlamaktadır (Furseth ve Repstad, 2011, ss. 121, 282). Biz burada Kur'an'da açıkça önerilen bir uygulamanın taraflar arasını bulmakta, bazı durumlarda sulhu tercih etmeyecek ve hakkını almak isteyecek tarafı ikna etmekte psikolojik bir baskı unsuru olarak kullanılabileceğine işaret etmek için "dinin sembolik silahı" ifadesini kullanmaktayız.

inceleyen Peirce, kentteki Ermenilerin aralarındaki anlaşmazlıklarda da Müslümanlarla olan sorunlarında da kadı mahkemesini tercih ettiklerini belirtmektedir (2005, ss. 80-81). Peirce'nin yaklaşımına göre Ermeni milletinin yaptığı mahkemeyi bir "arabulucu" olarak kullanmaktan ibarettir.

Yapılan çalışmalarda genelde sulh mekanizmasının devletten bağımsız, tarafların kendi sorunlarını kendilerinin çözdüğü, çözemediği durumlardaysa arabulucuya başvurdukları şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Oysa anlaşmaların kadı önünde onaylanması ve tarihçilerin bu mekanizmayı kadı sicillerindeki kayıtlardan anlamaya çalışması, bu mekanizmanın devletin çizdiği belirli sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Kadı sicillerine işlemiş olan tüm sulh davaları resmi hüviyet kazanmıştır (Jennings, 1978, s. 147). Sicillere işlenmemiş ve varlığından dolaylı çıkarımlarla haberdar olabildiğimiz sulh vakaları da aslında devletin gözetimindedir. İlkel topluluklarda devlet ve benzeri organizma yokken yapılan anlaşmalardan farklı olarak, Osmanlı devletinde, devletin güçlü bulunduğu dönemlerde ve devletin elinin ulaştığı her yerde, önemli sorunlar üretmesi olası tüm anlaşmalar devlet bilgisi dahilinde çözülmüş olmalıdır. Çünkü bu mekanizma-musalaha- devletin hukuk ilkelerinin temelini teşkil eden İslam hukuku tarafından tanımlanmış ve İslam devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde sorun çözüm yöntemi olarak kabul edilmiş ve benimsenmiştir (Hallaq, 2022, ss. 103-107; Othman, 2005, ss. 7, 202; 2007, ss. 65, 71). İleride, taraflar ya da toplumun geneli açısından sorun çıkarmayacak kadar küçük sürtüşmelerin ve anlaşmazlıkların mahkemeye yansımama ihtimali oldukça fazladır. Tüm bu sürtüşmeleri düşündüğümüzde mahkemeye yansımadan çözülen sorunların kadı önünde çözülenlerden fazla olduğunu iddia etmek de bu bağlamda olasıdır. Ancak vakanın ciddiyeti, tarafların aralarındaki iletişimin gücü, mahkemeye ulaşma imkânın varlığı ya da yokluğu ve hatta cürmü cinayet vergisi alacak olan askerinin tutumu dahi anlaşmazlıkların kadı önüne gelmesinde etkilidir. Askeri, gelirini artırmak için en basit sürtüşmelerde tarafları tevkif edebilir. Küfürleşme davalarının, İslam hukuku açısından kısas, diyet ya da bir tazminata konu olamayacak itişme, çekişme, tokatlama vb. davaların resmi kayıtlarda kendisine yer bulmasının makul izahı bu olmalıdır (Yılmaz, 2008, ss. 137, 140). Bu tip vakalarda kimi zaman kişilerin sadece özür karşılığında davasından vazgeçtikleri de görülmektedir. Çok zamansa sövgü ya da kavga karşılıklıdır. Kavgayı kimin başlattığı, ilk kimin küfrettiği, ya da ilk darbeyi kimin vurduğu zaman zaman kayıtlarda dikkat çekse de iki tarafın sulha vararak davalarından feragat ettikleri göze çarpmaktadır. Ancak bir kere mahkemeye vardıklarına göre işledikleri suç kayıt altına alınmış olur ve kişiler için cürmü cinayet vergisi verme yükümlülüğü doğar (Yılmaz, 2008, 142). Bu yüzden birçok küçük sorun aslında mahkemeye ulaşmadan çözülmektedir. Ancak mahkemeye çıkmış olanlardan alınacak cürmü cinayet vergisi vardır ve bu durum askerîlerin sorumluluk sınırları içerisinde gerçekleşen ufak tefek itişme, küfürleşme vb. eylemler sebebiyle tarafları kadı karşısına çıkarma isteklerini artırıyor olmalıdır. Dolayısıyla burada, kişilerin

kendi tercihlerinin yanında devlet adına iş gören askerinin de inisiyatifi, hak kullanımı dikkat çekmektedir.

Sonuç

Osmanlı toplumunda yakını öldürülenler, bir uzvunu kaybeden kişiler İslam hukukunun çizdiği sınırlar dahilinde ve kadının huzurunda tercihte bulunmaktadır. Tercihin sınırları vardır. Öldürülene karşılık öldürmek, daha doğrusu öldürülmesini devletten talep etme hakkına sahiptirler. Bir uzvun kaybına sebep olanın aynı uzvunun kesilmesini istemek, çıkan göze karşılık suçlunun gözünün çıkarılmasını talep etmek, kırılan dişe karşılık suçlunun dişinin çekilmesini istemek hakkına da sahiptirler. Bu hak kısas olarak tanımlanmaktadır ve İslam şeriatının kaynakları olan Kur'an'a ve sünnete dayandırılmaktadır. İslam hukukçuları kime, hangi koşullarda, nasıl kısas uygulanacağını ele alırken uzlaştıkları konuların yanında ortak noktada buluşamadıkları hususlar da olmuştur. Osmanlı Devleti bu farklı görüşlerden Hanefi fıkıh ekolünü düşüncelerini benimsemiş, kadılar kararlarında, müftüler fetvalarında buna göre hareket etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde erken tarihlerden itibaren kısas uygulamasının var olduğunu 19. yüzyılda yapılan yeni ve batı etkili ceza kanunlarına rağmen yıkılışa kadar da kendisine yer bulduğunu görebilmekteyiz. 19. yüzyıl Avrupa'sında cezaların hapis cezasına dönüşmesine paralel, Osmanlı Devleti'nde de bedensel cezalar sürgün cezalarına dönüşmektedir. Ancak kişi hakkına girdiği için kısas konusunda devletin yegâne çözümü tarafları ikna ederek vakaların mümkün olduğunca diyetle sonuçlanmasını sağlamaktır. Kişilerin kısasta ısrar etmesi durumunda ise tercih hakkı bulunmamaktadır. Kendisine yönelen, yani askerinin katledildiği durumlarda ise devlet kısasen siyasete hükmetmekte ve hak sahibinin diyet talebini katilin mal varlığından vermektedir. Bu gibi durumda hak sahibi "kısas etmeme" tercihinde bulunamamaktadır çünkü devlet fesadı giderme ödeviyle davaya müdahil olmuştur. "Kısasen salb" edilenler devletin kendi belgelerinde "ehl-i fesat" ya da "şâki"-eşkiya- olarak tanımlanmaktadır. Devleti bu tanıma yönlendiren, bu kişilerin eylemlerinin yanı sıra eylemlerinin gerçekleştirdikleri köyün, mahallenin ahalisi yani toplumun kendisidir. Devlet bunlar arasında güvenilir kabul edilen kişilerin-muslihun- bahsi geçen fesat ehlinin kişilikleri hakkındaki söylemlerine de güvenerek karar vermektedir.

Kişisel tercihe, daha doğrusu kimi zaman birden fazla varisin ortak seçimine bağlı olmasına rağmen her durumda kısas mümkün değildir. Varislerden birisinin kısastan dönmesi ya da en baştan kısas yerine diyet isteğinde bulunması ya da mahkemede hazır bulunmaması kısası sakıt kılmaktadır (Dağcı, 2002, s. 493). Ayrıca öldürücü aracın niteliği, kesici, delici, bir alet olup olmaması katile kısas yapılıp yapılmayacağını belirlemektedir. Bu, cinayetin kasıtlı olup olmadığını belirlemek içindir. Ayrıca yaralamalarda da kısas uygulanmamaktadır. Bir

organın tamamen kesilmesi, işlevini yitirmesi gözün ya da dişin çıkarılması vb. yaralanmalarda kısas uygulanması eşitlik ilkesi mucibince mümkün olmadığında diyet ya da tazminata karar verilmektedir. Bu tazminat belgelerde bazen merhem-melhem-baha olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyet söz konusu olduğunda net rakamlar İslam hukukunun ilkelerine göre belirlenmiştir. Ancak yine İslam hukukunun işleri kolaylaştırma prensibi çerçevesinde nadiren bu ilklere göre ödeme yapılmaktadır. Kişiler arasında pazarlık yapıldığı, ödeme koşullarının belirlendiği görülmektedir. Ödeme altınla taksit halinde de yapılmakta, gayrimenkuller, değerli mallar karşılığında da gerçekleştirilebilmekte hatta davalının kızıyla evlilik pazarlığa dahil edilmektedir. Pazarlıklar her zaman kolay bir şekilde sonuçlanmamakta, araya giren arabulucuların-muslihun- müdahalesi ve çabalarıyla ancak nihayetlenmektedir.

Muslihunun müdahalesiyle taraflar arasında gerçekleşen "sulh" bazen tazminat karşılığında bazen ise bedelsiz ve sadece Allah rızasının kazanma isteğiyle gerçekleşmiş görünmektedir. Kısas, diyet davalarında muslihunun arabulucu rolü, sıradan anlaşmazlıklardaki rolünden farklı olmalıdır. Bu durumda arayı bulmak hem daha zordur hem de bedel karşılığında ya da bedelsiz sulhu kabul eden hak sahibini ikircikli tercihle baş başa bırakmaktadır. Grubun-mahalleli ya da köylü- ileri gelenlerinde oluşan muslihunun ikna sürecinde ne tür yöntemler uyguladığını kesin olarak bilemesek de dini argümanların kullanıldığı psikolojik yönlendirmenin varlığı hakkında fikir beyanı mümkündür. Zira toplum din toplumudur. Hak sahibinin tercihini etkileyen en önemli unsur şüphesiz dinî inançlarsa da ekonomik gereklilikler de seçimleri etkiliyor olabilir.

Kaynakça

İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM) Kadı Sicilleri Arşivi

İstanbul Kadı Sicilleri

Balat Mahkemesi Şeriyye Sicili 18 (BAŞS 18)

Beşiktaş Mahkemesi Şeriyye Sicili 2 (BŞS 2)

Galata Mahkemesi Şeriyye Sicili 1 (GŞS 1)

Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Şeriyye Sicili 1 (RKŞS 1)

Yeniköy Mahkemesi Şeriyye Sicili 1 (YŞS 1)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)

Adliye (ADL) 76/ 4563

Ayıntab Şeriyye Sicili (AŞS) 2

Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO) 19/1375; 581/43547

Bab-ı Asafi (A.)

Cevdet (C)

Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (DVN.MHM.d) 7; 22; 24; 31; 34; 35; 42; 46; 49; 61; 72

Hatt-ı Hümayun (HAT) 15/ 584

İradeleri (i) 44/55; 46/213; 53/79

Mabeyn-i Hümayun Evrakı (MB)

Meclis-i Vala Evrakı (MKT.MVL) 100/80

Meşihat (MŞHT)

Sadaret (A.)

Topkapı Saray Müzesi Arşivi (TS.MA) e. 530/ 54; 1049/41; 1051/30; 1075/20; 1288/64

Basılı Arşiv Malzemesi

Kuran, T. (Ed.). (2010). *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam* (C. 3) (N. B. Kavaklı Birdal ve M. S. Birdal, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yılmaz, C. (Ed.). (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)* (C. 1) (B. Aydın ve E. Tak, Çev.). İSAM.

Yılmaz, C. (Ed.). (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633)* (F. Recep, S. Atay ve M. Akman, Çev.). İstanbul: İSAM.

Yılmaz, C. (Ed.).(2019a). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663)* (C. 51) (Y. Karaca ve M. Akman, Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.

Yılmaz, C. (Ed.). (2019b). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697)* (C. 57) (A. Coşkun ve M. Akman, Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.

Yılmaz, C. (Ed.). (2019c). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)* (C. 65) (A. Çoskun ve A. Sivridağ, Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.

Yılmaz, C. (Ed.). (2019d). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671)* (C. 53) (S. Kahriman, M. Yıldıztaş ve M. Akman, Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.

Yılmaz, C. (Ed.). (2019e). *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658* (C. 50) (Y. Karaca, M. Yılmaz ve M. Akman, Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.

Yılmaz, C. ve Yılmaz, N. (Ed.). (2006). *Osmanlılarda Sağlık* (C. 2). İstanbul: Biofarma.

Basılı Kaynak Eserler

Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defteri (1545-1659). *Belgeler*, *III*(5-6), 1-479.

Bilmen, Ö. N. (ty.). *Hukuku İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu* (C. 3). Konya: Enes Sarmaşık Yayınevi.

İbrahim-i Halebi. (ty.). *Mülteka El-Ebhur* (M. Uysal, Çev.). İstanbul: Çelik Yayınevi.

Molla Hüsrev. (1980). *Düreru'l- Hukkâm fi Şerhi Gureru'l-Ahkâm (883 H./ 1477 M.)* (A. Erkan, Çev.). İstanbul: Eser Neşriyat.

Selânikî Mustafa Efendi. (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003 /1563-1595)* (C. 1-2) (M. İpşirli, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Araştırma İnceleme Eserler

Abacı, Z. D. (2006). Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *20*(20), 105-115.

Arıkan, M. (2024). *Şer'iyye Sicilleri'ne Göre Ayntâb'da Kölelik (1531-1700)* (Dokotra Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.

Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkubbe.

Avcı, M. (2017). Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma). *Selcuk Universitesi Hukuk Fakultesi Dergisi*, *25*(1), 11-71. Doi: https://doi.org/10.15337/suhfd.322392

Aydın, M. Â. (2020). *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*. İstanbul: İSAM.

Aydın, M. A. ve Hamidullah, M. (2002). Köle. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, ss. 237-246). TDV.

Bardakoğlu, A. (1994). Diyet. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 9, ss. 473-479). TDV.

Belk, A. (2021). *10 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1012-1014/M.1603-1605) (S. 3-101)* (Yüksek Lisans Tezi). Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kilis.

Dağcı, Ş. (2002). Kısas. *İA* içinde (C. 25, ss. 488-495). TDV.

Demir, M. (2016). *16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular; İstanbul Örneği* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Ebu Zehra, M. (1994). *İslam Hukukunda Suç ve Ceza* (İbrahim Tüfekçi, Çev.). İstanbul: Kitabevi.

Furseth, I. ve Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Kuramlar* (İ. Çapcıoğlu ve H. Aydınalp, Çev.). Ankara: Birleşik.

Hallaq, W. B. (2022). *İslâm Hukukuna Giriş* (5. bs) (N. Kızılkaya, Çev.). İstanbul: Pınar.

Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (V. L. Ménage, Ed.). Clarendon Press.

Imber, C. (2004). *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk* (M. Bedir, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İpşirli, M. (1981). XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler. *İÜEFTED*, *12*, 203-248.

Jennings, R. C. (1978). Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System. *Studia Islamica*, *48*, 133-172. Doi: https://doi.org/10.2307/1595357

Karamuk, G. (2005). Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine. M. Öz ve O. Özel (Ed.), *Söğütten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar* içinde (ss. 555-572). Ankara: İmge Kitabevi.

Kermeli, E. (2019). Law and Justice in an Ottoman Aegean island. *Journal of Turkish Studies*, *52*, 45-67.

Kermeli, E. (2021). Osmanisches Reich. W. Decock (Ed.), *Konfliktlösung in der Frühen Neuzeit* içinde (ss. 493-511). Springer Berlin Heidelberg. Doi: https://doi.org/10.1007/978-3-662-56102-7_40

Kıvrım, İ. (2005). *XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Kıvrım, İ. (2009). Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 231-255.

Koç, Y. (1997). *La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois. Etude accompagnée de l'édition du manuscrit de Munich: Tur 111 (XV'é-XVI'é siecles)* (Doktora Tezi). Université de Paris I, Pantheon-Sorbonne.

Koç, Y. (2013). Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Halk Algısı ve Tasnifi. *Milli Folklor*, *98*, 32-45.

Mercimek, Y., Dönmez, D. ve Kızıltaş, E. C. (2024). *124-B Numaralı Ayıntab Şer'iyye (Kadı) Sicili (H. 1182-1183 / M. 1768-1770) Transkripsiyon ve Dizin*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Othman, A. (2005). *And Sulh is Best: Amicable Settlement and Dispute Resolution in Islamic Law* (Doktora Tezi). Harvard University. https://www.proquest.com/docview/305007569/abstract/BE3205FB3B8A4E7FPQ/4

Othman, A. (2007). "And Amicable Settlement Is Best": Ṣulḥ and Dispute Resolution in Islamic Law. *Arab Law Quarterly*, *21*(1), 64-90.

Özharat, S. Z. (2014). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehrinde İşlenen Suçlar ve Cezaları the Crime and Punishment in the Second Half of the 17th Century in the City of Aintab. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *13*(3), 671-691.

Pamuk, Ş. (2002). Kuruş. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, ss. 458-459). Türkiye Diyanet Vakfı.

Pamuk, Ş. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (3. bs.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Peirce, L. P. (2005). *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı.

Peters, R. (2005). *Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century*. Cambridge University Press. https://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=Im95I7FjrvwC&oi=fnd&pg=PR7&dq=rudolph+peters&ots=VdWTK2kzlF&sig=XxVakw5WOc_lqz-RAZVMipYorPQ

Sarı, F. (2019). *1599 Numaralı Rodoscuk Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Tak, E. (2019). *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri: Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Taş, H. (2008). An Alternative Sphere of Dispute Resolution: 'Musālaha'in Ottoman Legal Practice. *Bulgarian Historical Review*, *XXXVI*(3-4).

Tüfekçi, İ. (2013). İslam Hukukuna Göre Gebeliğin Sonlandırılması. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *45*(45), 111-154.

Yıldırım, F. (2023). *XVII. Yüzyılda Ayıntab'da Asayiş Olayları*. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.